

MORUS SZENT TAMÁS

I.

Mondják, hogy amikor VIII. Henriknek megvitték a szép Boleyn Anna kivégzésének híret, a király, aki már kora reggel óta teniszjátékkal szórakozott a windsori parkban, egy pillanatra meghökölt, a labdaverőt lassan leeresztette húsos kezéből és hosszasan törölgetni kezdte arcát, talán, hogy leplezze riadt vendégei előtt, mennyire nem királyi ez a pillanat s hogy mennyire méltatlan egy percig is a szánalomra az a ragyogó asszony, akinek kacagását és énekét nemrégén még hallották ezek a fák, túl, azok a tisztások és a kavicsos utak is, amiket most kékes, reggeli köd takart.

Feljegyezték, hogy a király a fák fölött, a párás reggeli égre nézett, akár a nyúl, mert szeme apró volt s most jól látszott, milyen piros a szemhéja s körülötte a hús, de rőt és gyérszörű a szemöldöke is. Aztán megrezzent széles szája és fogainak korhadt sövénye mögött feltárult az a fekete úr, ahonnan fiatalon, egész Anglia öröme, egykor a bölcsesség szavai szóltak s egy palérozott elme nyilatkozott meg csupa gráciával:

— My lords, ezért az asszonyért kellett meghalnia az együgyű Morus Tamásnak ...

Lehet, hogy aztán tovább folytatták a játékot, ami-

ben Henrik éppúgy fáradhatatlan volt, mint a szerelemben, akár az ivásban. De az is lehet, hogy tüstént nyergeltetett és vad iramban elvágtatott Chelsea felé és remegő paripáját megállította azon zöld dombok egyikén, amely a smithfieldi vásártér felé lankásodott, majd a Themse szürke tükrén át hosszasan kutatott tekintete egy fák közé bujt ház irányában, hol egykor barátja, Thomas More úr, a szerencsétlen kancellár lakott...

*

A régi Morus-életrajzok úgy értesítenek, hogy Boleyn Anna asszonyi bosszúja juttatta vérpadra Anglia „egyetlen ingéniumát”, az állhatatos kancellárt, aki az egyházi férfiak egész seregét megszegyenítve, mint egyetlen világi hívő, megtagadta a királyi esküt. Boleyn Anna asszonyi ösztönösséggel gyűlölte ezt a sokszor szótlan, papos arcú, finom modorú „királyi barátot”, aki szemelláthatóan soha sem olvadt fel a barátság hevében, legalább is nem VIII. Henrik iránt, aki hangosan és széles gesztusokkal barátkozott, zsarnokian és nyűgösen. Barátkozott a maga számára *úgy*, hogy kegyének egyetlen, megnyilatkozásáért *mindent* követelt, becsületet és igazságot is, többet tehát, mint amire a barátság kötelezett volna: szeszélyeinek, becsvágyának és fullasztó szenvedélyeinek kritikátlan szolgálatát. Anne Boleyn, amikor még „nyeregben ült”, egyelőre hajlékony szeretőnek bizonyult, de túlhajlékonynak ahhoz, — ellentétben Morussal — hogy annak a nagy királyi gyermeknek gyanakvását egyszerűen felkeltse. Bizonyos, hogy Thomas More néma tiltako-

zása erősebb gát volt az angol nép heves tüntetésekben kirobbanó tiltakozásánál s ezt a gátat eleinte a királyi barát fedezte, meg a méltóság presztízse, amit a kancellári aranylánc jelzett, de erősítette az a hatalmas intelligencia is, amelytől a nők általában, mert eszközeikkel nem lehetnek úrrá felette, kivált nem az ilyen boleyn-i regényes és szeszélyes asszonyok, öntudatlanul elfordulnak.

A küzdelemből mégis Boleyn Anna került ki győztesen úgy, hogy kiszolgáltatta magát Henriknek, tehát többet tett, mint amire a barátság kötelezte volna s éppen ezért kellett elvesznie a „baráti” Morusnak. És Henrik, aki ilyenmódon a barátot feláldozta ia szeretőért, azt hitte, hogy ez a barátság a maga részéről is „vére ment”; holott csak azt tette érte, hogy a törvényben előírt akasztás és felnégyeltetés helyett, kegyesen megengedte, hogy Monis Tamásnak hóhérbárd vegye a fejét...

*

Véres fejét a smithfieldi hóhér vaskaróra tűzte, hogy lássa a szigetország minden ura és polgára: őfelségének nincs szüksége többé Thomas More eszére és bölcsességére. Az Utópia szerzője hiába próbált megbecsülést szerezni a humanizmus legtisztább eszméinek és a keresztény ortodoxiának ott, ahol a terror már honosabban mozgott, amióta a wittenbergi templomkapu küszöbje lett minden kazamatának, amely a londoni Towertől Erdélyig épült ebben a században. A világ ekkor ismét nyers és harcos korszakába lépett: az ürdög megjelent és köpenyén egy kis tintafolttal,

amely Luther kalamárisából fröccsent rá, elindult, hogy bosszúból vérét vegye azoknak, akik övükben tolat és tarsolyukban kalamárist hordtak. Ortodox és eretnek mindegy volt számára. Az okfejtés pókhálószálaiból font kötelet alázatos nyakukra és a Tanok labirintusaiból mindegyiknek megmutatta a kivezető utat. Ez az út pedig egyformán a vérpadhoz Vagy a máglyára vezette őket. Azok a forradalmár írástudók, szentek és reformátorok, akiknek arcvonásait a holbeini galéria oly megdöbbentő elevenséggel őrzi, sejtettek legtöbbit az Utópia világáról, az ész az igazság uralmáról, az emberi lélek lehetőségeinek azokról a szféráiról, ahová csak álmodozni járt a nyugtalan képzelet. VIII. Henrik azonban a földön járt és nyugtalan lelkiismerete hiába úzte az Utópia ismerőihöz, hogy körükben kipihenhesse vérengzéseinek mámorát és gyümölcstelen szerelmeinek indulatait. Ezek a tüzek lassan államrezonná fagytak benne, amellyel új Anglia életét a jövőre meghatározta. Ezeknek az egeknek hívő és balga polgárait pedig lábuknál fogva rángatta le az izmos zsarnokság és csak azokat engedte maga körül tolongani, akik a fejedelmi szándékok erkölcsi igazolására vállalkoztak. A megdicsőült Ulenspiegel látomásai, vagy Albert Dürer apokalipsise tudnak csak számot adni a zavarnak arról a nagy századáról, amelyben Thomas More, ciliciummal derekán, próbálta megélni embertelen korszakát Chelseában, a kolostorok falain kívül, honnan a feslettség kétféle embertípust kergetett ki a világba, azt, akit a meglazult fegyelem többé már nem fékezhetett a Szélsőségek felé való rohanásban és azokat, akik a rendet és a fegyelmet ismét

helyre akarták állítani. Mondják, hogy ezek közül sokan eldobták a cilíciumot, amely a renchez, vagy egy életeszményhez fűzött ezreket, de maradtak hozzá sokan hűségesek: a polgári tisztségnek és a literátori céhbelségnek világi formaruhája alatt tovább viselték ezt a jegyet, mint az életszentség és az igazság jelvényét, arra se számítva, hogy haláluk után „erről fogják megismerni őket”. Pedig az egykorú közvélemény már régen felmentette a szabály alól a kolostori élet menekültjeit, rosszallással, vagy pedig cinkosán. De ha valaki szembeszállt ezzel az új életformával, úgy vészett, mint ahogy Morus Tamásnak kellett vesznie, akinek tiszta élete titkát csak a hóhér leplezte le, amikor teste már a vérpadon hevert s talán csak a vesztőhely fölött keringő dögmadarak voltak éhesebbek azoknál, kik a látványosságra kíváncsian a porkolábok dárdái mögött szorongtak, hogy lássák pusztulását egy nemes és szelid életnek, milyen Morus Tamásé volt.

*

Holbein megfestette képét a két jóbarátnak: Morus Tamásét és Erasmusét. A holbeini stílus és a kor divatja első szempillantásra elmos közöttük emberi és egyéni különbségeket. Valóban nemcsak a kortársi testvériség címén voltak ők egymáshoz tartozók, hanem a szellem legbensőbb alapformái szerint is társak. Erasmus, a rotterdami bujdosó, akit a nyugtalanság Baseltől Párizsig s onnan Rómáig kerget, hosszú időre csak londoni barátainál talál megnyugvást és tartós munkára való lehetőséget, talán támogatást is, annak elle-

nőre, hogy More úrnak ekkor mindössze hetven font évi jövedelme volt chelseai kisbirtokából.

A Tudorok Angliája ekkor még a „boldog egyensúly és a szabadság szigete”. Az olasz renaissance szabados, érzéki szelleme s a német új vallási fanatizmus az angol társadalom nagy átlagánál gyanakvó visszautasításra talált. A fiatal angol nemzedék, melynek elitje sűrűn látogatja a nagyhírű olasz egyetemeket, szembe fordul a renaissance itáliai képletével s az eretnek Savonarolának, Marsilionak, sehol sincs több híve, mint éppen e nemzedék körében. E konzervatív közfelfogás ellenére Oxfordban mégis Platónért lelkesednek és Aristotelest, Duns Scotust, „a szórszálhasogatás nagymesterét” elvetik. A görög nyelv kultusza felvirágozik, de ez a rajongás nem üti át a hagyományos teológia medreit, mégis előkészítője lesz az evangéliumi forráskutatásnak. John Colét, a dúsgazdag londoni lordmajor fia, még alig harmincéves, amikor az oxfordi egyetem hallgatósága előtt Szent Pálról tart előadásokat. Ezek az előadások az egyháztörténeti kritika módszereinek első nagyszabású megfogalmazásai és bennül?: Szent Pál történeti és emberi személyisége bontakozik ki lenyűgözően. Ez a John Colét, akinek a keze alól egész nemzedék kerül ki, második „a leghívebb barátok” között, kik Morust körülveszik. Erasmus ekkor már európai híresség és hármuk közül talán ő képviseli legtudatosabban azt a reformatori szellemet, amely az Egyházat annak elvetése nélkül, fel akarja szabadítani a romlottság és az elvilágiasodás béklyóiból. Barátságáért fejedelmek versengenek és példátlan szellemi hatását mi sem bizonyítja inkább, mint hogy Érteke-

zéseiből huszonháromezer példányt adnak el az *akkori* Európában. A humanisták növekvő tudós-köztársaságának ők hárman azok a kiválóságai, akik szavuk és tudományuk súlyával nemcsak díszei a renaissance-fejedelmek udvarának, hanem befolyásuk a politikai élet irányítására is kihat. De körükhöz tartozik Moras pályájának két legnagyobb ösztönzője: Linacre és Grocyn, akik magukkal hozzák Itáliából a klasszikus kultúra iránti olthatatlan rajongást. És e kis csoportban mindnyájuk elismert reménysége az első: Moras, akit a „szeretetre legméltóbb” barát díszítőjelzőjével ékesít Erasmus a maga humanista, kissé túlzó lelkesedésében és aki már egészen fiatalon Grocyn meghívására a St. Lawrence-templomban Szent Ágoston „Civitas Dei”-jéről tart előadásokat.

A forrongó világ, amelyre most ismét ráveti magát annyi felszabadult szenvedély, hogy szaggassa maga körül a régi rend korlátait és bomlassza az életről alkotott egységes keresztényi szemléletet, — új sóvárgással fordul Isten országa felé, de ezt az új tüzet a platói idealizmus izzása fűti. Az emberi képzeletben teljes színességével merül fel a természeti világ, amelyre csodálkozással hajol rá a platonista reménység a keresztény bizonyosságnak azzal a hitével társulva, hogy az emberiség e világi otthonát Krisztus kiömlő vére megtisztította az eredeti bűn salakjától. A balga test kívánságait, az érzékek káprázatait a bölcsesség derűje fékezi és kételyeit az értelemmel társult hit oszlatja el. A föld minden gyümölcse s az élet minden java most már a keresztény köztársaság előremenetelét, az üdvösségben való tökéletesedését kell, hogy szolgálja.

Plato és a Világosító Szentlélek fuvallata járja át a középkor szurdokait: új állani és új társadalom van kialakulóban. Ehhez az új világhoz harmadik is járul: az új Egyház megalkotásának akarása. Az új Egyház azonban ekkor még nem eretnek dogmák halmaza, — nem szektáriánus verem, hová, ha belezuhan a tévelygő elme, ott a tagadás veti meg a lábát, a protestáció. Az új Egyház, ahogy akkor Morus Tamás, Erasmus és barátainak rajongásában alakot ölt, az erőiben megújított Róma, a hierarchiájában megizmosodott Egyház, aminek hiányát az akkori kereszténység valóban súlyosan megsínylette. A kételkedés növekvő árja mellett rohamosan gyűlik azoknak a serege, akik a hanyatlásból anyagi hasznot akarnak húzni s a szakadás elmélyítésén dolgoznak. Morus Tamás sorsát jellemző Salome-motívum bármennyire is tetszetős magyarázat, még sem indokolja egymagában azt a véres drámát, amely a kancellár holttestén át az angol egyház elszakadásához vezetett, Morus tragédiáját nem ennek a „sóvárszemű szajhának” — ahogy a prédikátorok Boleyn Annát nevezték — ellenszenve pecsételte meg s nem is a királyi barát árulása. Angliában már régóta forrott a lázadás és Róma keze a pápaság erkölcsi tekintélyének lassú sorvadása arányában, mind gyöngébben érte el a szigetország partjait, ahol a doweri erődök ágyúi akkor már farkasszemet néztek a kontinenssel. És hogyha gálya, árbocán a pápa lobogójával és taraján a kulcsokkal, e partok előtt megjelent, tisztelgő ágyúlövés fogadta, de a tompa moraj egyebet is jelzett: a királyság szuverenitását, a most született nemzetállam kissé barbár gögjét, amely nem áll meg

a politikai hatalom teljességének határán, hanem természetszerűen — lelki hatalomra is törekszik majd. A Tudorok — úgy látszott — végkép lemondtak arról, hogy a szárazföldre kiterjesszék hatalmukat s hozzáláttak, hogy a brit világot elszigeteljék a forrongó és veszélyes szárazföldtől. Olyan humanista puritánokat, amilyen Morus Tamás is volt, a barbárságtól erkölcsi és intellektuális irtózás tartotta vissza. Itália az ő számukra már a „förtelen és a feslettség melegágya”, Párizs kőrengetege „bűzös börtön”, a Sorbonne körüli sikátorokból pedig a kényes és gyöngét egészségű Erasmus is elkedvetlenedve menekül. A fiatal VIII. Henriket egyszer-kétszer megkísértette a franciaországi hódítás régi fantomja, de vállalkozásai mindannyiszor kudarcba fulladtak és haszontalan erőpazarlást jelentettek.

A lelki szakadás első türemlései is korán mutatkoznak Angliában. Az angol fejlődés sok tekintetben megelőzte azokat a törekvéseket, amelyek az 1431-i baseli zsinat határozataiban érvényesültek. A pápai annaták és szerviciók megszüntetése hatalmas bevételi forrásoktól fosztotta meg a pápaságot s a felszabadult jövedelmekre az államok nyújtották ki csápjaikat. Angliában már 1343-ban kimondja a parlament, hogy pápai levéllel senki sem fogadhat el javadalmakat, nem angol származású egyházi férfiúnak pedig tilos volt angol javadalmat elfogadnia. Wyckliff élénken helyeselte az angol uralkodóknak azt a törekvését, hogy az egyházi javakat megadóztassák és az elmaradt annaták befizetését megtagadják. Az Egyház látható feje és a klérus elleni harag lassan susterog és idővel a nép

széles rétegeibe is elhatolt. London proletárjait, a földjeiktől megfosztott parasztokat a „lollárdok”, a fecsegő vándorprédikátorok, az eretnokség gyanúja alatt álló szerzetesek izgatják az egyházi és világi nagybirtok ellen s ennek az uszításnak a központi királyi hatalom veszi hasznát, mert maga is hol burkoltan, hol nyílt erőszakkal a feudális előjogok letörésén munkálkodik. VIII. Henrik is ebben a küzdelemben vérzi be először a kezét, amikor a gazdag és hatalmas Buckingham lordot valami koholt ürüggyel kifosztja és vérpadra juttatja. S az egykor még büszke és független angol nemeség, amelynek ereje megtört a „vörös és fehér rózsza” harcaiban, mukkanás nélkül veszi tudomásul a fiatal király dühének első tébolyult kitörését. Buckinghamot főnemes társaiból alakult törvényszék ítéli halálra s e ragyogó testület tagjai közül senki sem mer óvást emelni az „angol szabadság” zsarnoki megsértéséért. A lappangó forradalmi mozgalmak élén az egyetemek haladnak, elsősorban az oxfordi egyetem fiatal-sága. Az egyetemek művelt papságot nevelnek, de az alsópapság széles rétegei a századfordulón is nagyrészt műveletlenek, sőt írástudatlanok is akadnak köztük. Angliában századok óta honos már a klasszikus műveltség iránti érdeklődés. A szász és a dán invázió hiába perzseli fel az iskolákat, ahol Beda, Alcuin és Nagy Alfréd kultúrhagyományai élnek. Az oxfordi egyetem akkor válik igazán szellemi központtá, amikor II. Henrik Párizsból hazahívja az angol klerikusokat. Az oxfordi iskola ekkor lesz az angol társadalmi nevelés formálója és évszázados irányítója. Itt találkoznak egymással a déli és a keleti grófságok s Wales fiatal gentle-

manjei, kiknek élete a tanulás mellett sport és duhajkodás.

Morus Tamás Utópiája torz és keserű rajza az egykorú angol társadalmi és gazdasági viszonyoknak. Amerika felfedezésének következményeként jelentkező gazdasági válság a szigetországban is megrendíti a terménygazdálkodáson alapuló gazdasági rendet. Az ezüst és az arany inflációja megdrágítja a napi életet és a szociális nyomor árnyéka lassan elfedi a királyi arany nap ragyogását. Az agrárbirtokosság önként feladja a feudális gazdasági életformát: maga is exporttermelésre rendezkedik be. A pénzgazdálkodás szüksége s a nyomában fellépő luxus a termelés hagyományos formáit is megváltoztatja. A gabonatermelést, amely az akkori közlekedési viszonyok miatt nem exportképes, lassan a juhtenyésztés és a gyapjútermelés váltja fel. A búzamezők juhlegelökké változnak s a birtokos elüzi földjéről a hasznavehetetlenné vált parasztot. A parlament s a király hiába kísérli meg — mondják, Morus Tamás Utópiájának hatása alatt, — hogy maximálja a juhlegelők számát — ez az új termelési forma egész falvakat kényszerít elvándorlásra s a nincstelen tömeg, amelynek házait, ősi otthonát a földesúr tisztjei faltörő kosokkal rombolják szét, London felé özönlik. „A juhok megették az embert!” — énekli egy korabeli dal... Mennyi merészség és hit kellett ebben a korban és ilyen viszonyok között könyvet írni „az állam legjobb állapotáról!” Pedig a kontinensen még kedvezőtlenebbek a viszonyok, amelyeket ragály és háború súlyosbít. Miksa császár százezer zsoldosa elárasztja Itáliát s nemsokára várja még Károlynak Rómát ki-

rabló landsknechtjeit, Ferenc francia király dőzsölő lovagjait. Az ozmán veszedelem pedig „Beáta Ungheria” széleit pusztítja. Erasmus „a nádszáltestű és gyémántlelkű humanista”, „az antibarbarus”, egyik utolsó, nemes példánya a nemzetközi kereszténység korának, riadtan menekül az égő Itáliából s amikor megpillantja Albion füves partjait, — igaz, hogy Dower közelében kifosztják az útonállók — rajongva ünnepli a szabad Angliát, ahol ököl és korbács nem üldözi még a kimondott szót és ünnepli annak „nemes-szívű, kiváló urát”. Elkápráztatja szemét a Tudorok paradicsoma: Windsor! Otthonosan érzi magát a renaissance udvar fényességében, bíboros és aranyos pompájában, de nem veszi észre a ragyogó külső mögött visszariasztó valóságot s nem látja meg, amit angol barátai közül sokan nemsokára megismernek majd: a Tower földalatti börtöneinek szennyet és ragályt lehelő falait...

Morus Tamás azonban jól ismeri a Tudorok Angliáját. Jól ismerte a király atyját, VII. Henriket, a fukar és szótlan öreget, aki milliókat halmozott fel kincstárában, hogy legyen mit később oktanal kalandokban és politikai látszatsikerekért eltékozolnia a fiúnak. Ismerte VII. Henriket, aki Thomas More apját bebörtönöztette. S ő, aki fiatal évein keresztül oly mélységesen és alázatosan tisztelője volt az atyai tekintélynek, öntudata alatt talán nem tudta megbocsátani a Tudoroknak ezt a családján esett sérelmet.

Morus Tamás ismerte a Tudorok hatalmának

látszatragyogását és talán éppen ezért menekült el — Utópiába. Több volt benne az angol realistából, a magát zabolázó sztoikusból, mint Erasmusban, aki német vérenek idealizmusával és rajongásával mindig makacsul elkerülte a valóságot. Erasmus először harmincéves korában járt Angliában és megejtette a fogadtatásnak az a szívélyessége, amelyben angol barátai részesítették. Bemutatják az akkor még trónörökös Henriknek és el látogat Lambethbe, Fisher püspökhöz, a híres humanistához és idilli heteket él át Thomas More szelíd és otthonos chelseai házában. Itt írja meg „Encomium Moriae” címmel, — amiben szellemes utalás van a vendéglátó gazda nevére is, híres iratát a balgaság dicséretéről. Erasmus, a nyugtalan vándor, aki a renaissance ember mohó kíváncsiságával járja be az akkori világ műveltségének gócpontjait, itt, a csöndes és árnyékos chelseai fák között, Morus Tamás családi körében találja meg a bölcseségnek és a derűs nyugalomnak azt a tiszta légkörét, amelyben ő is szinte megújodik és megfrisül. „Azt kérdezed, — írja egyik barátjának — hogy szeretem-e Angliát? Ha valaha is hittél nekem, akkor elhiheted, hogy soha az életben semmi ennyi hasznomra nem volt. Kellemes és egészséges éghajlat alatt élek, műveltséget és tudományt találok, még pedig nem a szörszálhasogató hétköznapi fajtát, hanem mind latin, mind görög tekintetben mélyreható, pontos és klasszikus műveltséget, olyannyira, hogy eltekintve a látnivalóktól, semmi vágyódást sem érzek Itália után. Ha Colét barátomat hallgatom, azt érzem, mintha magát Platót hallgatnám s vájjon mikor élt a földön jóságosabb, gyengédebb és boldogabb teremtés, mint Thomas Morus?”

Ez a „jóságos, gyengéd és boldog teremtés” gyermekkorát a londoni Tej-utcában épült atyai ház védettségében élte át és onnan bárhová vitte sorsa, február 7-ét, születése napját mindig otthon töltötte. Atyja, a vidám kedélyű, kissé nyers, de ragyogó humorú törvényszéki bíró háromszor nősült és nagy gonddal igyekezett népes családjá jövődjét biztosítani. A kis Moras Tamás a Varrótú-utcai Szent Antal ispotály iskolájába járt s még abban az időben, amikor a királyi törvényszék tekintélyes bírója a kiszámíthatatlan VII. Henrik barátságával dicsekedhetett, fiát John Morton Canterbury-i érsek, a lordkancellár udvarába küldi, a kor szokása szerint: apródi szolgálatra.

... A chelseai ház a Themse szürke partjára néz és az árnyékos kertben, ebéd után, bor mellett tölti a pihenés idejét Thomas More, aki 1508 óta, hogy a fiatal király trónra lépett, London alsheriffi tisztségét tölti be — és körülötte ülnek barátai, talán a vendég Erasmus is. Jól emlékeznek mindketten és most meghatottan gondolnak rá, első találkozásukra Morton érsek asztalánál, ahol az élénkeszű, jóbeszédű fiatal apród vitába szállt az akkor már híres és világszerte ismert Erasmussal.

S talán egész életükre megmaradnak vitatkozó feleknek, a nélkül, hogy ellenfelekké válnának. Hiszen életformájuk minden kiszögellésében an tagónok egymással s az ellenpontoknak ezt a szövevényét a barátságunk olyan harmóniája lengi át, amelynek alaphangja e barbár korszakban szinte szeráfi zenének tetszik: mert az emberiség, a türelem és az igazság e világi győzelméért eseng.

Erasmus a törvénytelen születés és a nyomor mélységéből jön előre. Monis atyja köztisztelőben álló jó módú polgár, aki fiát szabályszerű polgári hivatalra készíti elő — és éppen, mert a Morusok kemény fából faragott emberek, nem félti fiát a közéleti pálya izgalmaintól és próbatételeitől.

Erasmus megtört testtel és deres fővel érkezik a hírnév küszöbére, Thomas More pályája viszont tövises és vargabettik nélkül, fiatalon szökken a magasba és ebből a magasságból csak a bakó taszítja le. Derűsen és nyitott szemmel jár a világban. Halkszavú és szelíden fölényes, de a parányi gögnek e villanásait sztoikus szomorúság felhőzi, vagy kérlelő és egyszerre feddő sugárzás, aminek intenzitása csak akkor növekszik, ha döntő pillanat előtt áll, a nélkül, hogy a sorsfordító perc meglepetései készületlenül érnék. A földi hiúságokból való bölcs kiábrándultságnak valami feszítő telítettsége azonnal mosolyban olvasztja fel a megdöbbenés fagyát s ekkor szemeiből, de arcának minden szögletéből rendíthetetlen nyugalom árad. „Sir Thomas Morét nem lehet zavarba hozni — írja egyik barátja. — Inkább ő hozza zavarba azokat, akik ártani akarnak neki, vagy akiket ártására rendeltek.” Thomas Pope, a Tower fiatal porkolábtisztje, aki a jó időkben gyakori vendég volt Chelseában s akit a sors szörnyű iróniája arra jelölt, hogy az egykori lordkancellár pestises tomlocének öre legyen, térdre hull előtte és könnyes szemekkel kér bocsánatot „a felségárulótól”. Erasmus, aki jó megfigyelő volt, ezt írja róla: „Arca és jelleme összhangban áll egymással, állandóan szeretetreméltó vídamságot fejez ki s mindig kész a boldog nevetésre.

Több hajlandósága van a derűre, mint a méltóságra, a nélkül, hogy valaha is bolondoznék”.

Ennyi szeretetreméltósággal élni egy hiú és szélsőséges -uralkodó környezetében, egyenlő az ellenszenv kihívásával. Henrik örvényes, tétova lelkiismerete állandó inferioritásban él, ha a maga közelében, érzi ennek a léleknek nyugodt és fehér izzását. Ennek a latens, önmagában való fölénynek nincs megragadható pontja, nem látható, de jelen van, nincsenek körvonalai, mégis betöltik ia windsori kastély termeit, talán a vergődő király hálókamrájának terhes levegőjét is. Ez ellen csak dühkitörésekkel lehet védekezni, sértő fölényeskedéssel, vagy a lekötelező nyájasságnak azzal a túlzásával, ami már rejtett megalázást jelent és bujkáló ellenszenvet, amivel a rossz lelkiismeret kezdetben is szégyenlősen birkózik. De ha vesztes marad: a lélek alagútjait lassan annyi dinammal tölti meg, hogy elég egy koholt vád, egy csalóka látszat, elegendő egy félreértés — és a robbanás kikerülhetetlen.

Erasmus ebben a tekintetben szerencsésebb: hazátlansága, gyökértelensége, a megállapodottság ellen való szüntelen és ideges küzdelme megkíméli a szoros kapcsolatok kialakulásának veszélyeitől és attól, hogy értékes élete zsákmánya legyen egy királyi vadászszenvedélynek.

Erasmus pályája, életének ötvenedik évéig tulajdonképpen a célhoz nem jutott „öregdiák” pályafutása és társadalmi helyzetében nem jelent számára változást az a tény, hogy az örökös házitanító idővel a „praeceptor mundi” koszorújával ékesítheti kopasz homlokát. Ezzel szemben More az oxfordi egyetem után, atyai

parancsra, irtózva bár, de jogot tanul és 1496-ban a Lincoln's Inn kollégiumban ügyvédi vizsgát tesz. Gyökere London, az atyai ház, honnan ritkán mozdul, de állandóan vágyik arra, hogy Erasmusként meglássa Párizst és Itáliát. Morusnak őszinte szívevágya, hogy pap legyen, sőt szerzetes. Erősnek érzi magát arra is, hogy a karthauzi rend fegyelmét vállalja. Törést és hasadást mégsem okoz lelkében az atyai szándékhoz való igazodás: kitűnő ügyvéd lesz, ritka erejű szónok s a középkori angol magánjog szövevényében elméjének, lelkiismeretének megingathatatlan nyugalmával tájékozódik. 1504-ben a londoni parlament harcos tagja lesz. S ha már nem lehet pap, mert érzi, hogy cölibátust törő pap lenne belőle, — inkább megnősül. Pedig a házasságra vonatkozólag maga is azt tartja, amit atyja vallott: „A házasság olyan, mintha valaki skorpiókkal telt zsákba nyúl, azzal a szándékkal, hogy abból egy angolnát emeljen ki”. Morus azonban angolnát emelt ki: az idősebbik new-hallei Colt-leányt vezeti oltárhoz s hatévi boldog házasságban él vele. Három leány és egy fiúgyermek atyja lesz. Felesége halála után újból megnősül. Middleton Alice, az új asszony, kissé távol a morusi világ szféráitól, mégis hozzá méltó élettársnak bizonyul.

Erasmus, az alacsony származású, kitett gyerek — egy feslett pap fia — másképp nem emelkedhetik a középkori rendben, csak úgy, ha papi pályára lép. Ez a kényszer megtöri lelki fejlődését: a kolostort nem fegyelméért, hanem kitűnő könyvtaráért szereti, de minden ürügyet felhasznál, hogy ne maradjon egy helyen. Cambray püspökének titkára lesz és így ízleli meg a

választékos életet, az utazás örömeit. Egészségi okokra hivatkozva, kibújik az alól, hogy visszatérjen a rendházba, felmenteti magát a börtök alól, pártfogójától párizsi stipendiumot eszközöl ki, hogy teológiai doktorátust tegyen, de szándéka nem valósul meg.

Thomas More fiatalágát az önként vállalt aszkézis gyeplői fékezik, eszébe sincs kitérni a feladatok elöl, amelyeket az iskola és az apai tekintély eléje szab. Átvágja magát rajtuk a nélkül, hogy törtető lendület-röl tenne tanúságot.

Erasmus kerüli a világ dolgaiba való kapcsolódást, nagy élettaktikus és a szellemi élet utolérhetetlen machiavellistája. More sem keresi a világi kapcsolatokat, de belevonják híre, bölcsesége és barátai. Hűség és állandóság, kitartás és egyenesség lelkének erényei: nem térhet ki tehát a körülmények serkentő hatása elöl.

Erasmus híjával van a hősiességnek, Monis viszont a bátor kiállás hősiességével teljes, amely heroizmussá fokozódik benne. Amikor VII. Henrik 40.000 fontnyi jegyajándék megszavazását kéri a parlamenttöl, hogy leányát „méltó dísszel” adhassa férjhez Jakab skót királyhoz, a rendek morognak, egyedül More áll elő és fulmináns tiltakozó beszédének hatása alatt a parlament elutasítja a nyájas király „propozícióját”. VII. Henrik tombol dühében és toporzékol a megsértett hercegnő is, de Morus nem inog meg. Ha pénze volna, birtoka, a király ürügyet találna arra, hogy a Towerbe zárassa és kifossa mindenéböl, de szerencsájére nincs annyi vagyona a fiatalembernek, ami megérné a hóhér napidíját és hüvelykszorítóját...

Erasmusnak nincs maradása egy helyen: örök vendég és örök utas. Morust, ha a közügyek elszólítják otthonról, akár mint békebíró (a békebírák a „Tudorok mindenesei” voltak), akár mint a francia és a flandriai kereskedőkkel tárgyaló kereskedelmi küldöttség tagját, vagy mint követet, — mindig hazavágyik.

Erasmus szinte szökik a kolostori élettől, ő — megcsömörölve a parlamenti harcoktól, amikben először éri a hűtlenség és a» pártütő árulás vádja — négy évre visszavonul a londoni karthauziak kolostorába. Tudományokkal, nyelvekkel és zenével foglalkozik. Ha szíve szerint külföldre mehetne, máris indulna, de ezt az ifjúkori ábrándját is szinte kedve ellenére, számüzetés-szerűen valósíthatja meg, amikor első ízben mond le kancellári állásáról, mert a Boleyn-ügy legkezdetén, állása tarthatatlanná válik. Ekkor járja be Louvain, Párizs egyetemeit s e közben ismerkedik meg a humanista Európa vezető szellemeivel.

Erasmus gyöngé és ideges lényé irtózik a tumultustól és az „odi profanum vulgus” klasszikus gögje szinte élettani jelenség nála. More az 1517-i londoni lázadás legforróbb napjaiban, mikor a nagyhangú udvar, élén a királlyal, megugrik, ő helyén marad. Beszédet mond és minden erejével a munkanélküliek izgatott tömegét csitítja. Lót-fut és tárgyal a munkaadókkal. Békebíró! A Tudorok mindenese!

London falain kívül azonban hamar észbe kap a reakció és Surrey, az öreg katona, erős zsoldos-sereggel vonul be Londonba. Olyan mézszárlást rendez, hogy a temetetlen hullák a City környékét dögletes levegővel árasztják el.

A „bölcsetségnek nincs helye a király tanácsában” — írja Monis az Utópia lapjain és ezzel a mondattal sokat megvall az egykorú helyzetről, — talán a saját viszonyáról is a fiatal királyhoz s az egész uralkodó rendszerről...

Erasmus féltékenyen óvja gyenge egészségét és menekül, ha a várost, ahol éppen lakik, ragály fenyegeti. Morus sok dolga közt szakít időt, hogy alamizsnával, élelmiszerekkel és orvossággal felkeresse a londoni kórházak senyvedő szegényeit. Erasmus kerüli a sorsdöntő pillanatokat, mint a gyík kisiklik az állásfoglalások elöl, barátja elébe áll a legnehezebb helyzeteknek és élete példájával bizonyítja, halálával hangsúlyozza, hogy nem fél a felelősségtől, sem a kimondott szó súlyától. Erasmusról mindenki azt mondja, hogy nem lehet rá számítani, Morusról viszont a király is tudja, hogy ha kell és szükség *van*. reá, megjelenik az udvarban és vállal követséget, vállalja a szegények folyamodványainak elintézése ügyét, résztvesz a titkos tanácsban és szavát, bölcsetségét soha sem vonja meg a legsúlyosabb kérdésekben is, ha döntenet kell. Lehet, hogy Henrik talán ezt a készségét értékelt« túl és azt hitte, hogy egyenessége gyáva szolgálatkészség, amely az igazságtalanság nyílt színe előtt is fejet hajt. 'Éz a félreértés okozhatta tán a megdöbbenő szakadást, amely a „két jóbarát” között bekövetkezett.

*

„Aut tu es Erasmus, aut diabolus!” — kiáltotta a fiatal More azon az emlékezetes vitán, amikor először

találkoztak életükben. S ez a kettős alternatíva valóban végigkísérte a rotterdami Bujtogatót pályája minden fordulóján. Egyszerre volt erasmusi: a fogalmak finom csiszolója, a közvetítés s a kiegyenlítés nagymestere, aki csak egyben volt határozott, — az egyoldalú fanatizmus gyűlöletében. Ugyanakkor kívülről senki égőbb világossággal rá nem mutatott — még a cégjegyzett eretnekeket se véve ki — az Egyház és a Teológia sebezhető pontjaira. Egyszerre volt tehát kísértő és egyszerre a kibékítés angyala, aki a katolicizmust legmélyebb lényegében értette. Amikor a torlódó események kettétörtek ezt a vagy-vagyot: a kísértő helyére a tagadás géniusza lép: a bővérű Luther. A tiszta erasmusi lényeg pedig lassan megmerevedik s a felgyújtott világ tűzgyűrűvel veszi körül Erasmus humanista elyisiumát. A menedéknek abból az elefántcsonttornyából aztán se fenyegetés, se szépszó, se a lutheri káromkodások fergetege nem tudja kimozdítani. Amikor Róma és Wittenberg között megszűnik a közvetítés és a közeledés lehetősége, lassan feleslegessé válik és elnémul. Csak azt hangoztatja még, hogy meg akarja őrizni semlegességét, „integrumát” és a jövőben csupán pártatlan szemlélője, „spektátora” akar lenni az örvénylő eseményeknek. Freiburgban építi fel a hallgatás várát és ő, aki a szerzetesi magány és a hallgatás szabályait oly nehezen viselte, most szinte karthauzi hallgatásra és magányosságra kényszerül.

A vallásháborúk fenyegető veszedelmei között csak kettőt sirat igazán, azt, hogy a Luther szította „vérontó lázadás” miatt „a dicső tudományok visszafelé fejlődnek” s hogy „a barátságok megszakadnak”-----

A humanizmust legyőzték. Az oszthatatlan igazságot most már az elvek fanatikussai tépik darabokra és a „választékos vitát” a szócsavarás, a rágalom, a személyeskedés, a gyilkos gyűlölet és ía terror váltotta fel.

A „boldog egyensúly és a szabadság” Angliájára is elkövetkeznek a válság órái. Az új évszázad második évtizedének delelőjén, az európai udvarokban, de odahaza is magasztalással emlegetik „a jóakarátú” Henriket, kinek emberségében és bölcsességében mindenki bíz. Magasztalják benne a humanizmus pártfogóját, tudósok barátját és azt a „felvilágosultat”, aki megvetéssel fordul el a fanatikus túlzóktól és érvényesülési lehetőséget biztosít „a vélemények szabad megnyilvánulásának”. Amikor John Coletet, Thomas More gyónatóját, egyház javító törekvései miatt hivatalos részről eretnekséggel vádolják, „bujasággal és iszákossággal” gyanúsítják, Henrik magához hivatja és védelméről biztosítva, felszólítja, hogy folytassa bátran purifikáló tevékenységét. Erasmust hízelgő és csábító ajánlatokkal halmozza el: telepedjék le Angliában. Morét a királyi tanács tagjává nevezi ki és büszke rá, hogy udvara fényét a kitűnő férfiak serege növeli. Erasmus kitér a meghívás elől, de Antwerpenből kelt levelei áradozón magasztalják Henrik erényeit s ezeket a leveleket Thomas More, a király barátja sugalmazza. Gyakran történik úgy, hogy Henrik érte küld („Siessen, Sir, a király Windsorban várja!”) — ő azonban, éppen, mert misét hallgat, megvárakoztatja a futárt. S amikor az udvaronc nyugtalanul szelíd szemrehányással illeti, ő így válaszol: — „Isten szolgálata előbbrevaló”... Ez a válasz egy villanásra mélyen rávilágít a morusi lélek

szilárd alapfalaira. Ezekre épül majd később a börtöne ...

Gyakran történik úgy is, hogy a király maga lepi meg otthonában barátját és leül asztala mellé. Vagy éjszakába nyúló beszélgetésekbe merülve sétálnak kartkarbafonva a windsori park holdfényes útjain. Miről beszélgethetett ez a két, merőben ellentétes lélekformájú ember: az Ingenium és az Ignis, a humanista és ez a csiszolt fiatal barbár, aki új Apollónak érzi magát s aki büszke arra, hogy Anglia legkülönb lovasa, íjásza s hogy neki van a legszebb bokája Európa fejedelmei között. Még Ferenc francia királyénál is formásabb?...

Két téma uralja ekkor Európában a társalgást: az asztrológia és a teológia. A renaissance-al kinyílt világ hajnali távlatai a tériszony s a bizonytalanság szédületét verik fel a lelkekben s a régi bizonyosságokban való hit megrendült. A hirtelen magára maradt ember tekintete a csillagok titkait fürkészi. Amióta a betlehem-i csillag megszűnt az emberiség kollektív irányítója lenni, ebben a korban mindenki magának választ csillagot, szerencsésset és baljósatút. Másik téma a teológia, amelynek arányait és szépségét azonnómód takarják el a „magyarázatok”, mint ahogy az épülő Szent Péter-templomot a kőművesállványok rengetege.

William Roper, Thomas More veje értesít bennünket ezekről a beszélgetésekről s talán ezekben a baráti együttléteken fogamzik meg a becsvágyó királyban az az ötlet, hogy támadóiratot szerkeszt Luther ellen. Moras is látja s vele a leghívebbek, hogy Rómában most keveset törődnek a hitegység dolgával. Az egyetemeken magyaráznak, Rómában pedig építkeznek. Leó

pápa nyíltan árusítja az egyházi javadalmakat: minden pénz kevés a pompás építkezések keresztülvitelére. Amikor meghalt, a pápai államkincstár egymillió dukát deficitben volt.

De az erkölcsi erők megfogyatkozása talán fájdalmasabb visszahatást keltett s az Egyház iránt megrendült bizalom, a humanista elvilágiasodás hatása alatt inkább az állam felé fordult. „A „fejedelem tisztjéről” s a fejedelemség isteni eredetéről sok szó esik ebben a korban. Erkölcsi hatalma és befolyása nemcsak növekszik, rovására az előbbinek, hanem hovatovább használható szurrogátumnak bizonyult. Illetékessége, hogy beleszóljon alattvalóinak vallási ügyeibe: eleinte nem terjedt túl a döntőbíráskodás határán. Ennek az illetékességnek a forrása azonban zavaros: legtöbbször az eltolódott erőviszonyok következménye, amelyet a hasznossági elv és az államrezon palástja takar. Az etikai és a teológiai, sőt a dogmatikai szempontok csak utolsó sorban jönnek tekintetbe. Azok, kik ez utóbbi szempontokat képviselik, kellő erkölcsi támogatás hiányában mind gyöngébben érvényesíthetik befolyásukat. Királyok és fejedelmek támadnak, kik ex katedra szólnak hit és erkölcs dolgáról. A csalhatatlanság dogmáját a maguk hasznára előbb mondják ki Európa minden fejedelmei, mint azoknak a kulcsoknak a birtokosa, ki erre egyedül lett volna illetékes.

Ezeket a katedrákat pedig a muskétások és lándzsások tömör négyszöge veszi körül s nem a kardinálisok testülete, nem az Egyház doktorai. Aki pedig hallgatja ezeknek a katedráknak vasba öltözött tanítóit, megdöbbenve veheti észre a szózatok bábeli ellentmon-

dásait, amelyeknek hatóereje pontosan a dárdák árnyékának széléig ér, vagy a muskéták lőtávoláig. Így kezdődik a hitviták százada. És jaj Rómának, jaj Wittembergának, ha véleményét a vallás és a lelkiismeret szabadságának kérdésében nem bocsátja e lándzsákkal tüskés ítélőszékek szupremáciája alá! Kezdetben Rómát e tekintetben nem fenyegeti veszély: elég veszedelmére van a simonia, a nepotizmus és a feslettség, amelyek béklyókba verték.

Egyelőre még védelemre is számítanak. Többek között így védelmezi őt VIII. Henrik erős karja is. Ez a kar azonban, hogy vaskesztyűben végződik, — ki látja ekkor? S a vaskesztyű idétlenül fogja a tollat és még nehezebben forgatja. Thomas Morenak és tudós barátainak sok törődésébe kerül — ha már nem fékezhetik uruk hitvédő buzgalmát — legalább szép rendbe szedessék királyukkal azokat az érveket, amiket VIII. Henrik az *Assertio Septum Sacramentorum*-ban Luther, „az aljas” ellen felvonultat. A királyi buzgóság — csak meg ne bánná! — odáig terjed, hogy védelmébe veszi a pápa szupremáciáját és mindazokat az ősi előjogokat, amelyeket a pápai jurisdikció fogalma magában foglal. Igaz, hogy ezeknek a szép szavaknak odahaza nincs nagy gyakorlati becstük: tán éppen ez az ellentmondás készíti az egyeneslelkű Morust, hogy a királyt lebeszélje ezeknek a kérdéseknek a feszegetésétől és Luther megtámadásától. A király azonban természetesen buzgóságban doktorain és a szorongatott Leó pápa azzal a zavart érzéssel fogadhatja a neki dedikált királyi disszertációt, hogy legalább elvileg rendben van az Egyház ügye Angliában. Itt még rendíthetetlen a

béke, a harmónia és a barátság — a humanizmus három szép ideálja. S a király írásban adta, hogy szent a barátság azok között, kik az Assertio létrejövetelében érdekeltek. A barátságnak pedig legszebb dekóruma az a jelző, amit Henrik a pápától elnyer, mert VIII. Henrik ettől kezdve a „hit védelmezője” címét viselheti ...

Pedig az Assertio brokátba kötött lapjai mögött fenyegető és nagyralátó tervek lappanganak. De sorai között suhan a végzet is és az irónia. Nem tudni, hogy Thomas More finom ösztöne a királyi barátság e delelőjén felfogott-e valamit ebből a fagyos leheletből! Bizonyos azonban, hogy tudomása volt a fenyegető és a nagyralátó tervekről, amelyeket Valsey bíboros, az ipswichi gazdag mészáros fia, kalapálgatott.

Egyelőre azonban a wittenbergi katedráé a szó: Luther szenvedélyes haraggal válaszol s a „hitvédő királyt”, akit Erasmus levelei nemrég minden erényekkel ékesítettek: „disznónak, szárnak, szemétdombnak, viperafajzatnak, kígyónak, királyi ruhában heverő tuloknak, habzósájú és szajhaképű örültnek” nevezi. A lutheri disputáló modor tehát, amely később egész Európában elsöpri a humanista elokvencia üveg-házi virágait, besüvít a boldog egyensúly szigetére is.

Ez a szél a szunnyadó szenvedélyek szárnyait bontja ki. Ez a szél még inkább megduzzasztja Henrik rejtett terveit a császári trón felé s az „ipswichi fickó”-nak, aki csak most lett bíborossá, a pápai trónra irányuló terveit. Az Assertio azzal a hátsó gondolattal

íródott, hogyha Volsey a pápai trónra lép, az angol király tervei érdekében értelmezi és gyakorolja a szupremácia elvét. Azzal a hátsó gondolattal íródott, hogyha majd Volsey lesz a pápa, fedezni fogja Henrik cselekedeteit s talán megpuhul arra is, hogy szankcionálja a királynak azt a rejtett szándékát, — amely azonban most még kialakulatlan volt önmaga előtt is — hogy szakítson Arragóniai Izabella és Kasztíliai Ferdinánd leányával, az öregedő, de büszke Katalinnal. Ez a terv talán beleillik Volsey magasröptű diplomáciai terveibe is, amelyek a Habsburgok szárazföldi túlsúlyának megtörését célozzák. V. Károly németi császár pedig nagybátyja Katalinnak... E spanyol nő körül, aki már negyvenéves, sorakoznak most a régi világ hívei, a király körül pedig a renaissance-udvar fényében ragyogó, szórakozó, cinikus és könnyelmű fiatalok.

Am maga Volsey is, példázatául annak, hogyan értelmezi gyakorlatban a pápai szupremáciát, elárulja akkor, midőn híre érkezik, hogy London felé közeleg az a pápai futár, aki számára a bíborosság díszeit hozza. Volsey sértődötten a lealacsonyítás miatt, de azonnal elébe siet a követnek, éppen nem fiúi alázatból, hanem hogy bársonyba öltöztesse a kopott futárt és a maga díszruhás csatlósaival kísértesse Londonba Róma egyszerű követét. S a főváros bámész és zajos örömmel asszisztál a menetnek, amelyben Volsey öszvérháton ülve üget, de az lapostól lovának nyerge aranyhímes és aranyozott a kengyele is.

Leó pápa halálát követő konklávén Volsey két szavazatot kap, de a többség a takarékos és egyszerű származású Hadriánt, az ismeretlen utrechti szerzetesből

lett bíborost választja meg. Valsey számára csakhamar újból felragyog a szerencse, amikor Hadrian, szívében keserűséggel, meghal. A császár, aki kezében tartja Rómát, ígéri ugyan, hogy mindent megtesz Valseyért, de a döntő pillanatban cserben hagyja. VII. Kelemen választják meg pápának s a bíboros dühvel veszi tudomásul, hogy ismét kijátszották. Henriket a diplomáciai és a politikai kudarcok elkedvetlenítik és az udvari élet szórakozásaiba merül.

Windsor fölött napos az ég.

Anne Boleynt 1526-ban látta meg. Azt hiszi, hogy ez a párizsi udvarban nevelkedett 19 éves leány olyan könnyű falat lesz, mint nővére, Mary, aki előbb a szeretője volt. Azt mondták Anneről, hogy szívesebben forgatja a Heptameront, mint az imakönyvet. Ha ez a vád igaz is, legfeljebb csak abban a körben háborodtak fel rajta, amelynek mindinkább mellőzött középpontja Katalin királyné, aki szenved és szül. Szül holtat és élőt, de az élő csak — leány. Íme: 1510-ben halvaszületett leány jön a világra, 1511-ben fiú, aki azonban gyermekkorában meghal, 1513-ban ismét fiú, de halott, 1514-ben ismétlődik a tragédia, 1516-ban Mária születik, aki megmarad, de 1517, 1518-ban ismét két csecsemőkoporsóval teljesebb a Tudorok családi sírboltja. És nincs fiú és nincs trónörökös! Idegenség és gyűlölet épít falat a vidám, élveteg, de férfiaságában mégis sértett király és az elhasznált asszony közé.

Anne Boleynnak könnyű a dolga, de ebben a lég-

körben könnyű lett volna másnak is, aki fiatal, még ha nem is olyan szép és vonzó jelenség, mint Anne. De nehezebbre vállalkozik, olyanra, amire bíborban született nő sem merne vállalkozni: királynő akar lenni. S tudja a módját, hogyan kösse le számítással, hideg s mégis szenvedélyes játékkal ezt a hiú és csalódott férfit s hogyan érlelje meg tétova lelkében a történelem legváratlanabb elhatározását.

Henrik az elragadtatás extázisában él s akadnak hízelgők, akik háza és pályája balszerencsését Katalin baljóslatú személyével hozzák kapcsolatba. Henrikben megfogon a babonás magyarázat: Katalin, aki előbb Henrik bátyjának, a beteges és a fiatalon elhunyt Artúrnak volt a felesége, tulajdonképpen törvénytelen feleség. Ezért érik a csapások őt. Katalin hiába esküdözik, — s ez igaz — hogy soha sem volt Artúr felesége, többé nincs megállás a tragédia lejtőjén.

Henrik 1527-ben magához hivatja Volveyt s bejelenti, hogy elválik Katalintól. A bejelentés parancs, amit végre kell hajtani. A terv Volveyt is megdöbbsenti: hiába próbálja az „igazság és méltányosság irányában befolyásolni a fejedelmet”. Fox és Gardenier, akiket a király az orvietoi száműzetés kétségei között élő VII. Kelemen pápához küld a beleegyezés megnyeréséért, azzal térnek vissza, hogy a pápa Campeggio bíborost küldi Londonba: Volvey-vel vizsgálják meg az „ügyet”.

Volvey a tárgyalások és a vizsgálat elhúzásának fogásához folyamodik és a köszvényes, nyakas pápai legátus is azt reméli, hogy ezalatt elpárolog a király szenvedélye. Anne azonban résen van és Volvey ellen uszítja a királyt. Campeggio eredménytelenül tér haza,

a válság megoldatlanul örvénnyé mélyül, amibe bele-szédül Volsey is: 1529 október 17-én megbukik. Beteg-sége megmenti a Towertől és a bitófától, mert árulás-sal vádolják, de roppant vagyonát a király elkobozza. Az óvatos halogatás politikája tehát megbukott, talán a bölcsesség s a barátság erősebbnek bizonyul. Thomas More tisztán látja a helyzet csüggesztő fordulatait, amikor nagy unszolásra mégis elfogadja Volsey örökét, de a parlamentben nagy beszédet mond a bukott kan-cellár ellen s a válság elmérgesítésével vádolja. Látja azt is, hogy a bukott bíboros egykori teljhatalma a veszedelmes precedensek egész sorát teremtették meg, amelyek a Kómától való függőség lassú meglazulásához vezettek. Amit azonban Volsey óvatossága sokáig fel-fedetlenül hagy, azt az asszonyi sürgetéstől hevített Henrik barbár türelmetlensége nyilvánvalóvá teszi. Az engedelmes parlament 1531-ben megszavazza a királyi szupremáciát kimondó propozíciót: az Assertio szép látszatai tehát összeomlanak. Morénak igaza volt, a király pontosan az ellenkező végletbe csapott át s a tényeken a baráti bölcsesség se segít. A kiegyenlítés le-hetősége éppúgy megbukik Londonban, mint előbb meg-bukott a regensburgi birodalmi gyűlésen, vagy még előbb Wormsban, ahol Luther kijelenti, hogy „Isten nevében nem tehet máskép”. Thomas More lemond s a király egyelőre „kegyelemmel” bocsátja el. Tudja mindenki, hogy kettőjük (barátságának vége és More éppen úgy kívül marad a szenvedélyektől felszított eseményeken, mint barátja, Erasmus.

A királynak most Cranmer, a Németországban titkon megházasodott pap lesz a tanácsadója, aki pá-

ratlan magyarázattal szolgál s egyik cölöp verője lesz a Henrik-féle „Katedrának”. „Mit törődik a király Rómával? Forduljon tanácsért Európa legkiválóbb egyetemeihez. Ha ezek kimondják, hogy Katalinnal való házassága érvénytelen, nyugodt lelkiismerettel újból megházasodhatik.” A megoldás kitűnő: Cranmer egyszeriben Centerbury érseke lesz és most már nyíltan hazahozhatja titkos feleségét Németországból.

Az egyetemek, a párizsi Sorbonne-t kivéve helyesnek: pénz és fenyegetés kicsikarja belőlük az „igent”.

1533: Cranmer titokban összeadja Henriket és Boleyn Annát, de az esemény híre kiszivárog és általános megdöbbenést kelt Angliában. A nép, amelynek haragját egy Barton nevű kenti apáca „jóslatai” is szítják a király és fiatal felesége ellen, szenvedélyesen tüntet az eltaszított királyné mellett. Morus hiába próbálja leinteni az epilepsziás jósnőt, inkább még gő^anúba keveredik, hogy ő a néma vezére az ellenzéknek. És More hallgatása erősebben kiált minden kiakadásnál. Boleyn érzi, hogy More némasága több a kitörni készülő forradalomnál. A volt kancellárt nem elég eltávolítani, le is kell törni. S a vádak kilépnek odvaikból, hogy a „legtisztább angolt” is besározzák. Boleyn környezetében azzal gyanúsítják, hogy Morus, mint bíró többször hagyta megvesztegetni magát, pénzt és ékszereket fogadott el ügyfeleitől. E vádak alól azonban könnyűszerrel tisztázta magát, de Henrik nem bízik benne többé. Vájjon volt-e valaha bizalma hozzá, azonkívül, hogy szogálati kicsikarásáért kitüntette a királyi barátság kétes kegyeivel? Elég

volt egyetlen „nem”, hogy Morus az életbevaló visszatérés útját elvágja. De mit jelentett ez az élet Morusnak, aki csak az igazság ügyét szolgálta és hitt a barátságban. Ezekután visszatérhet-e oda, ahol most már lényegével ellentétes erők lettek -úrrá?...

1534 március 22-én Anne Boleyn megélhette élete legnagyobb sikerét: a parlament kimondja a trónöröklési rend megváltoztatását, Anne gyermekei javára és a házasság érvényességét. A törvény március 30-ig eskütételre kötelezi az egyháziakat s a világi főméltóságok közül egyedül Thomas More-t. Elérkezett a pillanat: most legyőzheti a király a néma lázadót s azt a felsőbbes lelket, aki egy megfoghatatlan erő birtokában a múltban is annyiszor, gőg jenek megfőkezésére kényszerítette. Morus a király megdöbbenésére kereken megtagadja az eskütételt, de nem tehet kivételt éppen a volt kancellár fontos személye miatt, — tehát a törvényszék kezére adja, amely a betű értelmében Morust felségárulás címén perbe fogja és Boleyn sürgetésére, 1535 július 1-én halálraítéli. Az ítéletet július 6-án hajtják végre...

„Négy princípiumot öltök meg, — írja Hollis, a vértanú kancellár legteljesebb életrajzának írója — amikor Thomas Morust megölték: a tudományt, az igazságot, a derűt és a szentséget.” A Tudorok Angliája valóban egyszerre veszített ennyit: „a dicső tudományok”, mint Erasmus tiszta szemmel látta, Angliában is visszafejlődtek. Megölték a renaissance derűjét, békevágját s a barátságot: a Tudorok országát most már az önzés, a haszonlesés, a zordon korlátoltság, a feneketlen gyűlölet barbár áradata önti el. Meg-

ölték az igazságot: önkény és erőszak értelmezi a jogot s a szabadságot a szerint, hogy kinek a kezében lesz a végrehajtó hatalom. És megölték négy évszázadra a szentséget. A hitvédő király csontjaiban régen megfagyott a vér, de Morusé, akit XIII. Leó pápa 1888-ban boldoggá, XI. Pius pedig 1935-ben szentté avatott, — élő vér maradt, amely hevével most már az újjászületett angol katolicizmus ereit és véredényeit táplálja ...